

بررسی ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند

پوهنمل صبغت الله آرین

نویسنده

دیپارتمنت علوم سیاسی و روابط بین الملل پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون بدخشان.

نشانی برقی

sebghat_aryan@yahoo.com

نشانی ارکاید

000-0006-8024-8023

چکیده

افغانستان از نظر دارا بودن منابع آبی، جزوی کشورهای پیش‌تاز جهان به شمار می‌رود. اما به دلیل جنگ‌های داخلی و مداخلات کشورهای همسایه ظرفیت آبی این کشور به گونه‌ی درست مورد شناسایی قرار نگرفته و برای مدیریت منابع آبی این کشور، راه کارهای جامع و مدونی روی دست گرفته نشده است. به همین ترتیب، بی‌توجهی به منابع آبی کشور سبب به هدر رفتن ظرفیت آبی افغانستان و سوء استفاده‌ی کشورهای همسایه گردیده است. بناء این تحقیق با هدف بررسی ظرفیت آبی حوزه‌ی هیرمند تدوین شده است. اطلاعات و داده‌های این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و کاربرد ابزار کتابخانه جمع آوری شده است. نتایج تحقیق حاضر حاکی از این است که: افغانستان دارای حوزه‌ها و ظرفیت آبی با اهمیت است. حوزه‌های آبی افغانستان شامل رودخانه‌های بزرگ و کوچکی است که با عبور از این کشور، جنبه‌ی فرامرزی پیدا نموده و جایگاه افغانستان را در میان کشورهای دور و نزدیک تثبیت می‌کند. این حوزه‌های آبی شامل: حوزه‌ی آبی آمو، حوزه‌ی آبی کابل، حوزه‌ی آبی هیرمند، حوزه‌ی آبی شمال و حوزه‌ی آبی هریرود می‌باشند که گذشته از افغانستان؛ نیازمندی‌های آبی، کشورهای همسایه را از قبیل پاکستان، ایران، ازبیکستان، تاجیکستان و ترکمنستان به گونه‌ی مستقیم و غیر مستقیم تأمین می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: افغانستان، حوزه‌ی آبی، هیرمند، کشورهای همسایه و منابع آبی.

An Examination of the Capacity of the Helmand River Basin

Sebghatullah Aryan

Department of political Science and international Relations, Law Faculty,
Badakhshan University

Author

Email

Orcid

E-sebghatu_aryan@yahoo.com

000-0006-8024-8023

Abstract

Afghanistan is considered one of the leading countries in the world in terms of water resources. However, due to internal conflicts and interventions by neighboring countries, its water potential has not been properly identified, and comprehensive and systematic strategies for the management of the country's water resources have not been developed. Similarly, negligence toward Afghanistan's water resources has led to the waste of its water potential and the exploitation of these resources by neighboring countries. Therefore, this study aims to examine the water potential of the Helmand River Basin. The data and information used in this research are descriptive and analytical, gathered through library resources. The findings of the present study indicate that Afghanistan possesses significant water basins and resources. Afghanistan's water basins include major and minor rivers that, by passing through the country, acquire transboundary characteristics, solidifying Afghanistan's position among neighboring and distant countries. These water basins include the Amu Basin, Kabul Basin, Helmand Basin, Northern Basin, and Harirod Basin, which not only meet Afghanistan's water needs but also directly and indirectly supply the water requirements of neighboring countries such as Pakistan, Iran, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan.

Keywords: Afghanistan, Water Basin, Helmand, Neighboring Countries, Water Resources.

مقدمه

آب از مهمترین منبع حیاتی طبیعت تلقی می‌شود. تمامی حوزه‌های زندگی طبیعی از قبیل حیات آدمیان، گیاه‌ها و حیوانات وابسته به آب است. به همین ترتیب، از منظر سیاسی و اقتصادی نیز نقش بارز را در تثبیت جایگاه سیاسی و اقتصادی کشورها ایفا می‌نماید. به همین علت، هرازگاهی بر سر استفاده از این منبع هستی‌بخش، منازعات گسترده‌ی درون‌مرزی و برون‌مرزی به‌وقوع می‌پیوندد. خوش‌بختانه افغانستان جزوی کشورهای به شمار می‌رود که از نظر دارا بودن منابع آبی، در میان بسیاری از کشورهای جهان، پیش‌تاز و غنی است. با این وجود، تا کنون از نظر علمی، ظرفیت‌های آبی این کشور به صورت دقیق مورد بررسی قرار نگرفته و در مورد مدیریت منابع آبی آن، راه کارهای مدونی روی دست گرفته نشده است. این مسایل سبب به هدررفتن حوزه‌های آبی افغانستان و استفاده‌ی رایگان این آب‌ها توسط کشورهای همسایه شده است. این که حوزه‌ی آبی هیرمند یکی از پنج حوزه‌ی آبی در افغانستان است. بررسی می‌گردد که این حوزه‌های آبی از چه ظرفیت آبی برخوردار بوده و نحوه‌ی استفاده‌ی این منبع آبی چگونه است؟ در تحقیق حاضر مورد واکاوی خواهد گرفت.

تبیین مسأله

ظرفیت‌های آبی و حوزه‌های دریایی از اساسی‌ترین سرمایه‌های خدادادی بشر به شمار می‌روند. نعمتی که جهان و جهانیان وابسته به آن اند. هر کشوری از ظرفیت‌های طبیعی برخوردار است. این ظرفیت‌ها می‌تواند شامل منابع طبیعی و نیروی بشری سالم و متخصص باشد. در کنار این‌ها داشتن آب کافی مورد نیاز که امروز مهمترین منبع تأمین انرژی و اسباب تداوم حیات آدمیان، گیاه‌ها و حیوان‌ها خوانده می‌شود، جزو ارزشمندترین سرمایه‌ی ملی به حساب می‌آید. افغانستان جزو کشورهای است که از این منظر، غنی و خودکفا است. مسأله‌ی اساسی این است که تا کنون ظرفیت‌های آبی این کشور به گونه‌ی درست مورد شناسایی و ارزیابی قرار نگرفته است. به خصوص از ظرفیت آبی هیرمند که یکی از پنج حوزه‌ی آبی کشور به شمار می‌رود، نظر به کشمکش و منازعه بین دولتین ایران و افغانستان بر سر آب این رودخانه از ظرفیت آبی این کشور به صورت درست استفاد نگردیده است. این امر بین ایران و افغانستان به یک مسأله‌ی لاینحل دراز مدت تبدیل شده و در سرلوحه‌ی سیاست خارجی هر دو کشور قرار گرفته است. معضل حوزه‌ی آبی هیرمند سبب شده است تا در باره‌ی این امر مهم و حیاتی واکاوی صورت گیرد تا باشد که در مدیریت منابع آبی کشور میزان قابل توجه داشته باشد. در مقاله‌ی حاضر برآنیم تا ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند مورد بررسی و کنکاش قرار داده، کم‌وکیف مرتبط با این موضوع را به گونه‌ی علمی، به نهادهای تحصیلی، نهادهای فرهنگی، به نسل جوان و مردمان کشورمان شریک سازیم.

پرسش‌های تحقیق

۱- پرسش اصلی: رودخانه‌ی هیرمند، از چه ظرفیتی آبی برخوردار است؟

۲- پرسش‌های فرعی

- هیرمند چندمین حوزه‌ای آبی افغانستان محسوب می‌شود؟

- نحوه‌ی استفاده از ظرفیت آبی هیرمند چگونه است؟

- میزان استفاده‌ی کشورهای همسایه (ایران و افغانستان) از رود هیرمند، چگونه است؟

اهداف تحقیق

اهداف تحقیق حاضر معرفی و شناسایی ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند به خوانندگان و اهل و علم و فرهنگ بلاخص نسل جوان آگاه و چیز فهم می‌باشد تا ظرفیت این حوزه آبی را بشناسند و تاثر این حوزه آبی را در تامین اقتصاد زراعتی آگاهی حاصل نمایند. بدین ترتیب، آن‌ها در آینده‌ها بتوانند از این ظرفیت آبی به صورت درست مدیریت و استفاده نمایند.

اهمیت تحقیق

قسمی که بیان شد، آب از حیاتی‌ترین منبع زندگی بشر در طبیعت به حساب می‌آید. داشتن منابع آبی کافی، سبب رشد چرخه‌ی اقتصادی و پیشرفت کشورها می‌شود. رشد صنعت کشاورزی، باغداری، دامداری، تولید انرژی و تأسیس مراکز صنعتی از مهمترین کارکردهای منابع آبی، خوانده شده است. بدین ملحوظ شناسایی ظرفیت‌های آبی افغانستان بخصوص ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند در چنین وضعیتی، خالی از فایده نخواهد بود. این تحقیق به صورت جامع، حوزه‌ی آبی هیرمند را مورد مطالعه قرار داده، در نهایت حاکمان مملکت را متوجه می‌سازد تا در خصوص مدیریت آب هیرمند و استفاده‌ی بیشتر این منبع هستی‌بخش را فراهم سازند.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد معرفی حوزه‌ی آبی هیرمند کتاب‌ها و مقاله‌های نسبتاً فراوانی توسط نویسندگان کشور، تدوین شده است. اما این اثرها به صورت کلی و پراکنده از بعد جغرافیایی نسبت به این منابع اشاره داشته و به صورت جامع و کاربردی به جزئیات این حوزه‌ی آبی نپرداخته‌اند. مثلاً میرهارون احمدی در کتاب خود زیر عنوان (جغرافیای فیزیکی افغانستان) که در کابل از طریق انتشارات نویسا در سال ۱۳۹۶ نشر شده راجع به حوزه‌های آبی افغانستان مفصلاً بحث نموده است. محمد نعیم اقرار در کتاب خود زیر عنوان (منابع سیاست و ساختار منابع آبی افغانستان) در سال ۱۳۹۹ نیز از طریق انتشارات نویسا نشر شده راجع به منابع و سیاست هیدروپلیتیک افغانستان مفصلاً بحث نموده است. حمیدالله امین در کتاب خود زیر عنوان (جغرافیای زراعتی افغانستان) که در کابل از طریق انتشارات پوهنتون کابل نشر شده راجع به تاثر حوزه‌ی آبی هیرمند بر اقتصاد زراعتی افغانستان بحث

نموده است. عبدالغفور آرزو در کتاب خود راجع به (چگونگی هویت ملی افغانستان) که در سال ۱۳۸۲ در تهران از طریق انتشارات محمد ابراهیم شریعتی نشر شده راجع به آبریزهای افغانستان به کشورهای اسایی مرکزی (تاجیکستان، ازبیکستان و ترکمنستان)، ایران و پاکستان بحث نموده است. و صدیقه حسینی در کتاب خود زیر عنوان (ژورنال آب‌های فرامرزی افغانستان حوزه‌ی دریایی آمو) که در سال ۱۳۹۶ از طریق موسسه تحقیق دران در کابل به نشر رسید راجع به حوزه‌های آبی افغانستان مفصلاً بحث نموده است. و هکده ده‌ها کتب و مقالات راجع به این موضوع نوشته شده‌اند ولی مستقیماً با این عنوان ارتباط ندارد. بدین لحاظ عنوان مقاله حاضر بی‌پیشینه است.

روش تحقیق

اطلاعات این تحقیق با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و ابزار کتابخانه جمع‌آوری و تحلیل و ارزیابی شده است. بدین شرح که نخست، کتاب‌ها و مقاله‌های مرتبط با حوزه‌ی آبی هیرمند مورد مطالعه قرار گرفته و سپس اطلاعات مورد نیاز، فیش‌نویسی شده، در نهایت، مواد یادشده با رویکرد کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته، نتایج حاصل از آن در پژوهش حاضر انعکاس خواهد یافت

نتایج و یافته‌ها

حوزه‌های آبی افغانستان

افغانستان دارای دریا‌های فرامرزی است که از کشور به کشورهای دیگری می‌گذرند، مثل دریای کابل به پاکستان امتداد می‌یابد، دریای آمو در سرحد شمالی افغانستان که تاجیکستان، ازبیکستان و ترکمنستان از آن استفاده‌ی اعظمی می‌برند، دریای مرغاب در شمال کشور به ترکمنستان سرازیر می‌شود، دریای هریرود در غرب کشور قبل از ریختن به ایران مرز افغانستان با آن کشور را تشکیل می‌دهد، آب دریای هلمند به حوزه هامون و نهایتاً ایران جریان می‌یابد. در واقع تخمین زده می‌شود که ۹۰ فیصد جریانات آب سطحی افغانستان در حوزه‌های دریایی که حوزه‌های دریایی بین‌المللی به شمار می‌روند نهفته هستند. (حسینی، ۱۳۹۶: ۳) از جمله پنج حوزه‌ی آبریز کشور (حوزه‌های آبریز پنج - آمو، کابل، هلمند، شمال و هریرود - مرغاب) چهار حوزه آبی آن باز است که آب‌ها به ممالک همجوار و پایین‌آب جریان می‌یابد؛ با وجودی که افغانستان در بالادست حوزه‌های آبی مذکور موقعیت دارد و تولیدکننده بیش‌ترین آب این حوزه‌های آبریز می‌باشد؛ اما به اساس تداوم جنگ و عدم کنترل از این آب‌ها، تا اکنون کم‌ترین استفاده را از آن‌ها نموده؛ بل که به اثر وقوع سیلاب‌های مدهش و خشک‌سالی‌های متواتر ناشی از تغییرات اقلیمی همیشه، خسارات فراوان را متقبل می‌شود (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۸۷). بناءً نیاز است تا به تطبیق برنامه ملی توسعه‌ی منابع آبی در حوزه‌های آبریز آن مبادرت ورزید و زمینه گفت‌وگوشوند میان افغانستان و کشورهای همسایه بلاخص

کشور ایران مساعد گردد. سوابق تاریخی مذاکرات در مورد رودخانه هیرمند بین افغانستان و ایران نشان می‌دهد که اگر جانب افغانستان احداث زیربناها را به خاطر انکشاف وادی هلمند و ارغنداب آغاز نمی‌کرد، هیچ‌گاه جانب ایران حاضر به امضای معاهده آب رودخانه هیرمند نمی‌شد. پس به منظور مذاکره با کشورهای همسایه جهت رسیدن به توافقنامه‌های بین‌المللی نیاز است که برنامه‌ی ملی و توسعه‌ی منابع آبی سرعت داده شود تا علاقه‌مندی کشورهای همسایه به مذاکرات جهت رسیدن به موافقت‌نامه‌ها میان افغانستان و کشورهای همسایه مهیا گردد (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۸۰-۲۸۱).

حوزه‌ی آبی هیرمند

دریای هلمند که از دامنه‌های کوه بابا سرچشمه می‌گیرد، جریان عادی از شرق به سمت غرب دارد، مرزهای غربی میدان وردک را تحت پوشش قرارداده و وارد مناطق جنوبی ولایات بامیان و ارزگان می‌شود. این دریا از دره اونی به سمت ولپرسشی کجکی در ولایت هلمند مسیری تند را طی می‌کند. پهنایی این دریا با عبور از بند کجکی بیشتر شده و شرایط مساعدی برای تولید انرژی فراهم می‌کند. دریای هلمند بعد از آن با تغییر جهت به سمت شمال در منطقه کمال خان ادامه مسیر داده و به مرز با ایران می‌رسد. این دریا با امتداد در مرز مشترک به دو شاخه تقسیم می‌شود. رود سیستان به سمت چپ گرایش پیدا کرده و وارد خاک ایران می‌شود. شاخه نادعلی به سمت راست گردش کرده و مرز با ایران تشکیل می‌دهد (شفایی، ۱۳۹۳: ۹). حوزه دریایی هیرمند و معاونین آن مجموعاً ۱۵۱۳۰۰ کیلومتر مربع مساحت دارد که از آن جمله حوزه‌ی هلمند ۷۶۰۰۰ و حوزه‌ی ارغنداب، ترنک و دیگر معاونین آن ۷۵۳۰۰ کیلومتر مربع ساحه را احتوا می‌نماید. شایان ذکر است که جریان این دریا به مناطق کوهستان به سرعت صورت گرفته در زراعت کم‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرد. مقدار کمی و زیادی آب این دریا به مقدار بارندگی برف در همان سال ارتباط دارد (امین، ۱۳۵۲: ۲-۲۵).

ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند

دریای هیرمند با معاونین متعدد آن طویل‌ترین سیستم آب‌های جاری افغانستان را تشکیل داده تقریباً ظرفیت آبی نصف تمام ساحه‌ی کشور را احتوا می‌کند. به صورت عموم باید تذکر داد که جریان آب هلمند نامنظم است، چون آب آن از نقاط مرتفع منبع می‌گیرد، رژیم متناوب و غیر منظم دارد. در فصل بهار الی اوایل تابستان آب آن طغیانی است، اما در وسط و اواخر تابستان الی اوایل ماه‌های خزان مقدار بیشتر آب دریا کاهش می‌یابد، به صورت کل این دریا سیلاب‌ها و خشکسالی‌های پیهم را در طول سال‌ها شاهد بوده است، به عبارتی دیگر، در هشتاد سال گذشته جریان آب این دریا برای ۲۴ سال مواجه با خشکسالی بوده است. وادی هلمند به مساحت بیش از

۲۶ هزار کیلومتر مربع در منطقه‌ی معتدله واقع بوده و ارتفاع اراضی در حصه‌ی کوتل اونی و غرب پغمان در حدود ۳۸۰۰ متر ارتفاع دارد. در حالی که در حصه‌ی بند کهک ارتفاع اراضی به ۴۸۰ متر تنزیل می‌یابد. در حال حاضر ظرفیت آبی دریای هلمند بر علاوه سیراب ساختن اراضی زراعتی اطراف آن با تولیدات مقدار زیادی برق آبی زمینه‌ی اسکان یک تعداد زیاد مردم و تقویه‌ی بنیه‌ی صنعتی این ساحه را فراهم گردانیده است که البته در انکشاف و بلندرفتن سطح اقتصاد نقش مؤثر و عمده را دار می‌باشد. این پروژه قرار ذیل به قسمت‌های جداگانه منقسم گردیده است: کانال بغرا، پروژه‌ی نادعلی، پروژه‌ی مارجه، پروژه‌ی شمالان، پروژه‌ی درویشان، پروژه‌ی نهر سراج، پروژه‌ی خان نشین (فرهاد، ۱۳۸۰: ۱۳-۱۷).

مساحت و ظرفیت آب‌گیر حوزه‌ی آبی هلمند در داخل خاک افغانستان ۲۶۲،۳۴۱ کیلومتر مربع بوده و شامل رودخانه‌های فراه رود، رود ادرسکن، رود خسپاس، خاشرود، کاج رود، رود غزنی، بند کجکی رود موسی قلعه و رود ارغنداب می‌باشد. میزان متوسط آب دهی سالانه این حوزه (نود میلیارد و سیصد میلیون) متر مکعب آب بوده که ۱۱٪ از آب‌های سطحی کشور را تشکیل می‌دهد. ظرفیت آبی رودهای این حوزه نیازهای ۵۷۱،۵۸۱ نفر از نفوس کشور را تأمین می‌نماید. دریای هلمند با ۱۴۰۰ کیلومتر طول بزرگترین رودخانه داخلی کشور محسوب شده که در دو طرف شمال و جنوب آن دشت‌های پهناور مارگو، دشت زری و گودزری قرار دارد. سیستان روزی گدام غله منطقه پنداشته می‌شد و شهرهای سبز و آباد بست، زرنج و نادعلی را هم چون نگین‌های سبز در خود جا داده بود، در کناره‌های دریای هلمند شکل گرفته و از آب‌های همین دریا آبیاری می‌شدند. دریای هلمند به دو شاخه تقسیم می‌گردد که یکی آن به طرف شمال و دیگری به طرف شمال غرب ادامه مسیر می‌دهد. شاخه شمالی آن که قسمت‌هایی از خط مرزی میان افغانستان و ایران را تشکیل می‌دهد، پس از آن که چخانسور را آبیاری می‌نماید به دریاچه هامون می‌ریزد. شاخه دومی آن که به طرف شمال غرب جریان دارد، وارد ایران شده و در چاه نیمه‌های زابل ذخیره می‌گردد. بارش و باران‌های فصلی و آب شدن ذخیره‌های برفی ارتفاعات در اواخر زمستان و اوایل بهار باعث طغیان آب در دریای هلمند شده که بعضاً باعث ویرانی‌ها در ولایت نیمروز می‌گردد. ولی در فصل‌های تابستان و پائیز، آب این دریا به تدریج کم شده و در قسمت‌های پایین آن خشک می‌شود (احمدی، ۱۳۹۴: ۶۹).

دریای هلمند یکی از بزرگترین دریا‌های افغانستان است که در نتیجه تغییر اقلیم و خشکسالی‌های پی‌هم، سطح آب آن به اندازه قابل توجهی کاهش یافته است که ولایات و سرزمین‌های این حوزه را با کمبود آب مواجه ساخته است. بارت کوز کارمند؛ پروژه ماستر پلان حوزه دریایی هلمند با همدستانش وضعیت کاریزها را در حوزه‌ی دریایی هلمند را به طور جامع مطالعه نموده و راپور آن

را در نشریه هایدروچویل به نشر رسانیده است. این نویسنده در رساله خویش از معلومات حاصله از مباحث گروهی با دهاقین محل و مامورین ادارات زراعت و آب و برق ولایات شامل حوزه‌ی هلمند استفاده نموده اند. برای معلوم کردن تعداد کاریزهای فعال و غیر فعال حوزه دریایی هلمند تغییر مقدار بارندگی کنونی را با مقدار بارندگی سال‌های قبل از جنگ مقاسیه نموده اند، زیرا جریان و مقدار آب کاریزها مستقیماً بستگی به مقدار بارندگی دارد. برای تعیین مقدار بارندگی طی چندین سال در حوزه هلمند از ارقام مرکز ملی پیش بینی اوضاع محیطی ایالات متحده امریکا که به سطح جهان ارقام ثبت می‌نماید استفاده نموده اند که صحت و دقت فوق العاده دارد. قسمت‌های مختلف این حوزه دارای توپوگرافی و شرایط جوی مختلف می‌باشند (احمدی، ۱۳۹۴: ۷۱).

زون‌های آبی حوزه‌ی آب هیرمند

برخی نویسندگان و جیودیزست‌ها حوزه دریایی هلمند را حسب موارد ذیل به شش زون تقسیم نموده‌اند: زون اول: هلمند شمالی؛ زون دوم: قندهار شمالی و اروزگان؛ زون سوم: قندهار جنوب؛ زون چهارم: غزنی و پکتیا؛ زون پنجم: فراه و جنوب هرات؛ زون ششم: شمال نیمروز (صافی، ۱۴۰۱: ۱۳۲ تا ۱۳۴).

دریایی هلمند از سال‌های ۲۰۱۴-۱۹۴۸ شدیداً وقایع خشک‌سالی را متقبل شده است. مخصوصاً بین سال‌های ۱۹۹۸-۲۰۱۴ شدت خشک‌سالی بسیار شدید بوده است. طور اوسط بین سال‌های مذکور از ۳۰ تا ۵۰ فیصد بارندگی در محدوده‌ی حوزه‌ی دریایی هلمند کاهش داشته ولایت غزنی که از لحاظ این زون بندی در زون چهارم قرار دارد با استفاده از ارقامی که توسط مکفرسن (Macpherson) در یک مطالعه‌ی جداگانه بین سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۲ مورد تحقیق قرار گرفته نیز، عین کاهش را در مقدار بارندگی نشان می‌دهد. خشک‌سالی‌های دهه‌ی اخیر مخصوصاً بعد از سال ۱۹۹۸ جریان آب دریای هلمند را در پایین‌دست هلمند در ولایت نیمروز افغانستان و کشور ایران کاهش داده است. وقایع خشک‌سالی سبب کاهش آبدهی و خشک شدن چشمه‌ها و کاریزها در مربوطات حوزه‌ی دریایی هلمند شده است و اثرات سوء نشست سطح آب‌های زیرزمینی در کلیه‌ی ولایات این حوزه است. اما نظر به زون‌های فوق فرق می‌کند. در ولایت غزنی و پکتیا سطح بارندگی سالانه از ۳۷۹ ملی متر در سال ۱۹۴۸ به ۱۸۴ ملی متر در سال ۲۰۱۴ کاهش یافته است که تنزیل ۵۱ فیصد را نشان می‌دهد. هلمند شمالی و قندهار جنوبی با ۲۹ فیصد تغییر در مقدار بارندگی را در عین زمان نشان می‌دهد که نسبت با سایر زون‌ها کمتر است. موازی با تقلیل بارندگی در زون‌های مربوط تعداد کاریزهای فعال نیز کاهش یافته اند که بیانگر نشست آب زیرزمینی در حوزه‌ی دریایی هلمند می‌باشد. در سال، طور اوسط ۶۵ فیصد کاریزها در این حوزه غیر فعال گردیده اند و تعداد کاریزهای فعال به ۴۵ فیصد میرسد که یک تغییر بیشتر از نصف را

نشان می‌دهد، اما این آمار نظر به ولایات و شرایط اقلیمی و توپوگرافی فرق می‌کند مثلاً در ولایت نیمروز ۱۰۰ فیصد کاریزها خشکیده‌اند در حالی که در ولایت دایکندی چنین نیست. هم‌چنان در ولایات پکتیکا، هرات و فراه و ارزگان بیشتر از ۵۰ فیصد کاریزها فعال اند و در ولایات غزنی، هلمند، قندهار و زابل کمتر از ۵۰ فیصد کاریزها فعال هستند. وقایع خشک‌سالی و کاهش بارندگی در این حوزه بین سال متغیر و به شدیدترین کاهش آب دریایی هلمند در سال ۲۰۰۱ از اثر خشک‌سالی که چهارسال به درازا کشیده به مشاهده رسید که آب دریای هلمند ۹۸ فیصد کاهش یافته و باعث اعتراض شدید کشور ایران شد. حتی نماینده‌ی ایران در سازمان ملل متحد در آن سال با ارسال نامه‌ی به کوفی عنان، رئیس این سازمان، نسبت قطع جریان آب هلمند به سمت ایران شکایت کرد. سازمان ملل متحد علت قطع جریان آب به جهت ایران را کاهش بارندگی و وقایع خشک‌سالی در افغانستان عنوان کرد (صافی، ۱۴۰۱: ۱۳۲ تا ۱۳۴).

جایگاه ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند در بین چهار حوزه‌ی آبی دیگر

دریای هیرمند از بزرگترین دریا‌های افغانستان است که با معاونین خود یکجا ساحه‌ی وسیعی را در جنوب غرب کشور آبیاری می‌کند. این حوزه‌ی آبی کاملاً متعلق به افغانستان بوده از شمال شرق کوتل اونی و شرق کوتل حاجی گک مربوط ولایت میدان وردک و از ارتفاع ۴۸۰۰ متر سرچشمه می‌گیرد. طول آن ۱۴۰۰ کیلومتر بوده و یک حصه‌ی بزرگ آن در کوه‌های هزاره جات و هندوکش جریان پیدا می‌کند. حوزه آبی هیرمند و معاونین آن مجموعاً ۱۵۱۳۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت دارند که از جمله رود هیرمند ۷۶۰۰۰ کیلومتر مساحت داشته و معاونینش ۷۵۳۰۰ کیلومتر مساحت دارد که ۱۵۱۳۰۰۰ کیلو متر می‌شود. این حوزه که ۴۱ درصد حوزه‌ی آب دریایی افغانستان را شامل می‌شود، ۳۱ درصد زمین‌های زراعتی و ۲۸ درصد جمعیت را تحت پوشش قرار می‌دهد. ظرفیت دریای هیرمند که در جریان سالانه‌ی آن ۹/۳۰ میلیارد مترمکعب برآورد شده، ظرفیت بالایی برای آبیاری و هم‌چنین تولید انرژی دارد. از این میزان، ۹۷ درصد آن برای مقاصد زراعتی در افغانستان و ۸۰ درصد آن برای همین منظور در ایران استفاده می‌شود (شفایی، ۱۳۹۳، ۹).

دریای ارغنداب از جمله‌ی بزرگترین معاونین دریای هیرمند می‌باشد که از کوه‌های هزاره در منطقه‌ی جاغوری سرچشمه گرفته در ابتدا از شمال به جنوب جریان یافته و بعد از طی چند کیلومتر داخل وادی وسیعی شده، اراضی زراعتی دو طرفه‌ی خود را آبیاری می‌نماید. آب این دریا در موسم بهار زیاد می‌باشد، در صورتی که در زمستان شکل یک رود کوچکی را اختیار می‌کند. البته این حوزه‌ی دریایی نسبت به چهار حوزه‌ی دریایی دیگر، در افغانستان بیشترین ساحه زراعتی، کشاورزی، ساحه پوشش اراضی و سرچشمه آبی را در افغانستان تشکیل می‌دهد، اما متأسفانه به

دلیل بی ثباتی های اخیر در کشور این حوزه آبی درست مدیریت نشده و از آن استفاده اعظمی صورت نگرفته است (احمدی، ۱۳۹۷: ۷۱).

اهمیت رودخانه‌ی هیرمند به حیث مهمترین حوزه‌ی آبی کشور

از دیدگاه حقوق بین الملل، رودها به دو دسته تقسیم می‌شوند. نخست، رودخانه‌های ملی که در داخل خاک یک کشور جاری هستند. دوم، رودخانه‌های بین‌المللی که از یک یا چند کشور عبور و یا خط مرزی آن‌ها را تحت پوشش قرار می‌دهند. بناءً رودخانه‌ی هیرمند از جمله رودخانه‌های فرامرزی بین‌المللی است که از خاک افغانستان عبور کرده وارد خاک ایران می‌شود. از آن جهت که رودخانه‌ی هیرمند منبع آبی بین‌المللی است، اهمیت به سزای برای ایران و افغانستان دارد. بدین لحاظ، رودخانه‌ی هیرمند به عنوان منبع آبی با ارزش بین‌المللی در منطقه، از زوایای ظرفیت آبی، اهمیت نظامی و امنیتی، اهمیت اقتصادی، اهمیت فرهنگی و اجتماعی برای هر دو دولت (افغانستان و ایران) دارد (یاری، ۱۴۰۱: ۱۴). این حوزه‌ی آبی ۴۰ درصد آب‌های سطحی افغانستان را تشکیل می‌دهد، طولانی‌ترین رودخانه‌ی افغانستان است. این حوزه‌ی آبی نسبت به حوزه‌های آبی دیگر مانند حوزه‌ی آبی آمو، حوزه‌ی آبی کابل، حوزه‌ی آبی شمال و حوزه‌ی آبی هریرو از بزرگترین حوزه‌های آبی افغانستان محسوب می‌شود که ۹۵ درصد آن در خاک افغانستان واقع شده، منبع حیاتی در ولایت‌های جنوبی و جنوب‌غربی به شمار می‌رود. همین مسأله باعث شده که در افغانستان، هیرمند به یک معضل ملی تبدیل شود که به طور فزاینده‌ی حل معضل را برای دولت افغانستان مشکل‌تر می‌کند. از سوی دیگر، برای ایران هم موضوع آب هیرمند به یک معضل ملی تبدیل شده که پس از انقلاب ۱۹۷۹ میلادی درباره‌ی اختلاف بر سر هیرمند، موضع واحدی را حفظ کرده‌اند. در صورتی که قرارداد سال ۱۳۵۱ که در محوریت آن در هر ثانیه مقدار ۲۶ متر مکعب آب به جانب ایران اعطا شده است، ولی مسأله‌ی رودخانه‌ی هیرمند در سیاست آب ایران در قبال افغانستان برجسته و با اهمیت جلوه داده شده است. رودخانه‌ی هیرمند به یک مسأله ملی و منافع ملی میان دو کشور ایران و افغانستان تبدیل شده که حتا پیوندهای نا گسستنی بسیار در زمینه‌های تاریخ، زبان، فرهنگ، مذهب و قرابت‌های نژادی را تحت شعاع قرار داده است. تعیین تکلیف حقابه‌ی زیست‌محیطی تالاب‌های بین‌المللی هامون، از منابع آب رودخانه‌ی هیرمند در معاهدات آبی مشترک بین دو کشور ایران و افغانستان در حوزه‌ی آبریز بین‌المللی هیرمند از اهمیت به سزایی برخوردار است (میان آبادی، ۱۴۰۱: ۱۷).

افغانستان طی چهاردهه جنگ و مداخلات کشورهای همسایه، منطقه و جهان توانست که حوزه‌های آبی‌اش را که عیناً ثروت ملی محسوب می‌شود، مدیریت کند و از سرازیر شدن آب‌های خود به خاک کشورهای همسایه جلوگیری نماید «اقرار، ۱۳۹۹: ۴۴».

همسایگان حوزه‌ی شمالی افغانستان مثل (تاجیکستان، ازبیکستان و ترکمنستان)، همسایه‌ی حوزه‌ی جنوبی نظیر پاکستان و همسایه‌ی حوزه‌ی جنوب غربی از قبیل ایران از وضع پیش آمده در افغانستان استفاده سوء نموده و به خاطر رسیدن به مقاصد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بالاخص سیاست هیدروپلیتیک شان از هیچ امکاناتی دریغ نورزیدند تا دچار بودن افغانستان به این درگیری بتوانند به خود منافع تعریف نموده و به سهولت بدست آورند «آرزو، ۱۳۸۲: ۲۴». هر چند حوزه‌ی آبی هیرمند دیگر مسأله‌مند نیست و این معضل طی قرارداد سنه ۱۳۵۱ حل شده و در سنه ۱۳۵۲ مجلسین هر دو کشور آن را تصویب کرده‌اند که طبق این قرارداد در هر ثانیه ۲۶ متر مکعب آب به دولت ایران تحویل داده می‌شود. اما دولت ایران بدون هیچ دلیل و توجیه قانونی در تطبیق این معاهده چالش خلق کرده و تا هنوز آثار حقوقی معاهده‌ی مذکور را مرعی ننموده است «فرهاد، ۱۳۸۰: ۳۶».

در صورتی که نظر به مفاد قرارداد مذکور، کشور ایران دیگر حق اختلاف و اعتراض را در خصوص رودخانه‌ی هیرمند ندارد. اما طی چهل سال جنگ در افغانستان چهار حوزه‌ی آبی کشور در پهلوی حوزه‌ی آبی هیرمند بی سرنوشت و سرگردان از مرز افغانستان خارج شد با وجودی که به جز رود هیرمند، افغانستان با هیچ کشور دیگر کدام معاهده‌ی آب امضا نکرده است. ولی بحران سیاسی در کشور طی سال‌های گذشته باعث مداخله‌ی هرچه بیشتر این کشورها در امور داخلی افغانستان گردید (ملیار، ۱۳۹۶: ۵۱) از یافته‌های این تحقیق که راجع به بررسی ظرفیت حوزه‌ی آبی هیرمند صورت گرفته است چنین معلوم گردید که این حوزه‌ی آبی نسبت به پنج حوزه‌ی بی دیگر، در افغانستان نظیر حوزه‌ی آبی آمو، حوزه‌ی آبی کابل، حوزه‌ی آبی شمال و حوزه‌ی آبی هریرود بزرگترین بوده ساحه کشاورزی و پوشش اراضی بیشتر را تحت پوشش قرارداده است. هکذا معلوم گردید که دریای هیرمند و معاونین آن ۱۵۱۳۰۰ میلیون کیلو متر مربع مساحت را احتوا می‌نماید.

از تحقیق این مقاله یافته شد که این دریا، طویل ترین سیستم آب‌های جاری افغانستان را تشکیل می‌دهد که جریان آب این دریا نامنظم بوده، به دلیل این که آب این حوزه از نقاط مرتفع مثل کوه هندوکش و کوه بابا منبع می‌گیرد. بدین سبب رژیم متناوب و غیر منظم می‌گیرد که در فصل بهار الی اوایل تابستان، آب آن طغیانی است، اما در وسط و اواخر تابستان الی اوایل ماه‌های خزان مقدار بیشتر آب دریا کاهش می‌یابد.

نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق و بررسی در خصوص ظرفیت آبی افغانستان نشان می‌دهد که حوزه‌ی آبی هیرمند بر علاوه‌ی سیراب ساختن اراضی زراعتی اطراف آن، با تولید مقدار زیادی برق آبی، زمینه‌ی اسکان یک تعداد زیاد مردم و تقویتی بنیه‌ی صنعتی این ساحه را فراهم کرده است که البته در انکشاف و بلندرفتن سطح اقتصاد نقش مؤثر و عمده را دارا می‌باشد. هم‌چنان، علاوه از مفاد اقتصادی و کشاورزی رودخانه‌ی هیرمند در اثر این تحقیق مساحت آب‌گیر این حوزه‌ی آبی در داخل خاک افغانستان که ۲۶۲،۳۴۱ کیلومتر مربع تخمین شده است. دریای هیرمند بزرگترین رودخانه‌ی داخلی کشور است که در دو طرف شمال و جنوب آن دشت‌های پهناور مارگو، دشت زری و گودزری قرار دارد. سیستان روزی گدام غله منطقه بود و شهرهای سرسبز و آباد بست، زرنج و نادعلی را هم‌چون نگین‌های سبز در خود جا داده بود، در کناره‌های دریای هیرمند شکل گرفته و از آب‌های همین دریا آبیاری می‌شد. اما در اثر بی‌ثباتی داخلی و دخالت همسایگان، کشور عزیز مان افغانستان توانیست نفس راحت بکشد و از ظرفیت حوزه‌های آبی اش در غنماندی سرمایه و ثروت ملی استفاده نماید. از لایه‌لای این تحقیق چنین نتیجه به دست آمد که خوابگاه دریای هیرمند به دو شاخه تقسیم می‌شود که یکی آن، به طرف شمال و دیگری، به طرف شمال‌غرب ادامه‌ی مسیر می‌دهد. شاخه‌ی شمالی آن که قسمت‌هایی از خط مرزی میان افغانستان و ایران را تشکیل می‌دهد، پس از آن که چخان‌سور را آبیاری می‌نماید به دریاچه‌ی هامون می‌ریزد. شاخه‌ی دومی آن که به طرف شمال‌غرب جریان دارد، وارد ایران شده و در چاه نیمه‌های زابل ذخیره می‌گردد. بناءً حوزه‌ی دریایی هیرمند را به شش زون تقسیم نموده اند، زون شمالی، زون قندهار شمالی و ارزگان، زون قندهار جنوبی، زون غزنی و پکتیا، زون فراه و جنوب هرات و زون نیمروز می‌باشند. تمام این زون‌ها در بهبود وضع اقتصادی و اجتماعی مردم حوزه‌ی جنوبی تأثیر بس‌مهم و حیاتی داشته و در محراق توجه سیاست خارجی کشور قراردارد.

پیش‌نهادها

از این که آب یک مبع حیات‌بخش و یک عنصر کم‌یاب در طبیعت است. کم‌بود و قلت آن بین دولتین باعث کشمکش و منازعه می‌شود. افغانستان کشور عزیز ما، دارای منابع آبی فراوانی است. این منابع هدیه‌ی الهی شریں و قابل استفاده‌اند.

- پیش‌نهاد می‌گردد که زمام داران افغانستان برای مدیریت آب‌های کشور یک میکانیزم و استراتژی ملی طرح و تدوین نمایند تا به اساس آن، از آب کشور که سرمایه ملی محسوب می‌شود به طریق درست استفاده زراعتی، صنعتی و حیاتی نمود.

- پیش‌نهاد می‌گردد که آب‌های افغانستان تا به حال سرگردان و بدون مدیریت به مرزهای کشورهای همسایه میریزدند. این آب‌ها باید طی قرارداد و تفاهم‌نامه‌ها به کشورهای نیازمند بفروش برسند که یک از یک طرف، وابستگی متقابل بین دولتین ایجاد شود و از طرف دیگر، اقتصاد کشور رشد تقویه نماید.

منابع

- احمدی، میرهارون. (۱۳۹۶). جغرافیای فیزیکی افغانستان، کابل: انتشارات، نویسا.
- احمدی، میرهارون. (۱۳۹۷). جغرافیای اقتصادی افغانستان. کابل: انتشارات نویسا.
- اقرار، محمدنعیم. (۱۳۹۹). منابع، سیاست و ساختار نهادهای آبی افغانستان. کابل: انتشارات نویسا.
- امین، حمیدالله. (۱۳۵۲). جغرافیای زراعتی افغانستان. کابل: انتشارات پوهنتون کابل.
- آرزو، عبدالغفور. (۱۳۸۲). چگونگی هویت ملی افغانستان. تهران: ناشر محمد ابراهیم شریعتی افغانستان.
- حسینی، صدیقه. (۱۳۹۶). مؤسسه‌ی تحقیق دران، ژورنال آب‌های فرامری افغانستان حوزه‌ی دریایی آمو. محل نشر کابل افغانستان
- شفایی، اسدالله. (۱۳۹۳). منابع آبی آسیای میانه‌ی بزرگ مروری بر آب‌های فرامری افغانستان، مؤسسه‌ی تحقیقاتی دران کابل افغانستان
- صافی، لطف‌الله. (۱۴۰۱). جغرافیای منابع آب افغانستان و جایگاه آن در منطقه. کابل: انتشارات جهان اسلام.
- فرهاد، محمدعلم. (۱۳۸۰). صنایع دستی افغانستان. پشاور: انتشارات اداره‌ی کتابخانه‌های سیار اریک.
- ملیار، ادريس. (۱۳۹۶). مؤسسه‌ی تحقیقات دران، آب‌های فرامری افغانستان حوزه‌ی دریایی کابل
- میان‌آبادی، حجت (۱۴۰۱). مسأله‌ی آب بر روابط ایران و افغانستان. قابل دریافت در <https://irna.ir>
- یاری‌هانی. (۱۴۰۱). اهمیت بین‌المللی جریان آب در رودخانه‌ی هیرمند، قابل دریافت در وب‌سایت <https://civilic.com>

